

БІОЛОГІЧНИЙ ФАКТОР ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНИЙ БАЗИС ПРАВА ЛЮДИНИ НА РЕПРОДУКТИВНЕ ВІДТВОРЕННЯ

BIOLOGICAL FACTOR AS THE FUNDAMENTAL BASIS OF HUMAN RIGHTS ON REPRODUCTIVE PROCREATION

Чечерський В.І.,

кандидат юридичних наук, доцент,
почесний працівник прокуратури,
прокурор Генеральної прокуратури України

Стаття присвячена проблематиці поведінкової діяльності людини та її детермінантів, взаємозв'язку вродженої потреби як біологічного фактору з правом кожної людини на репродуктивне відтворення. У статті аналізується процес породження діяльності з виокремленням завдань, які можна співвіднести з поняттями «потреба», «мотив», «мотивація», «спонукання до діяльності». Проаналізовано сучасний рівень вивченості проблеми. Актуальність теми пов'язана із необхідністю дослідження основ, які зумовлюють у людини наявність природних прав.

Констатується, що багато з тих прав людини, які вважаються природними, закладено на рівні біологічних процесів людини. Їх дослідження неможливе без з'ясування базових вроджених потреб та їхньої першопричини. Ці потреби детермінують людську поведінку, спонукають до діяльності. У природі людини, як і будь-якої іншої живої істоти, основне місце займає її біологічна сутність, яка опирається на фізіологію, а вона своєю чергою – на генетику та базові потреби.

Зазначено, що використання терміну інстинкт стосовно людини є недоречним, оскільки її дії не базуються на сталій, незмінній і запрограмованій послідовності. Розвиток головного мозку, вищої нервової системи, з одного боку, а також соціалізація людини – з іншого, призвели до того, що саме її усвідомлена воля, яка опирається на досвід, є головним елементом, що впливає на вибір поведінки.

Акцентовано увагу на тому, що людина є біосоціальною істотою, внаслідок чого її поведінка зумовлена як біологічними, так і психологічними факторами та залежить від зовнішнього середовища, у якому вона перебуває. Проведено розмежування між біологічно вродженою потребою на відтворення та іншими зовнішніми потребами, зокрема, потребою піклування про потомство, сексуальним потягом.

Зроблено висновок, згідно з яким відтворення собі подібних (продовження роду) разом із самозбереженням лежать у самій природі людини, є наріжним каменем, що складає основу її буття та природного права на репродуктивне відтворення.

Ключові слова: поведінка людини, інстинкт, права людини, право на репродуктивне відтворення, репродуктивні права.

The article is dedicated to the problems of human behavioral activity and its determinations, the relationship of innate need as a biological factor with the right of each person to continue the genus. Process of generation of activity with allocation of problems which it is possible to correlate with concepts need, motive, motivation, prompting to activity is analyzed. The current situation of the problem has been analyzed. The urgency of the topic is related to the need to study the foundations that determine the human existence of natural rights.

It is stated that many of those human rights, which are considered as natural, are built into the level of human biological processes. Their research is impossible without finding out their root cause, what are the basic innate needs. These needs determine the human behavior, prompting action. In the nature of man, as well as any other living being, its main place is its biological nature, which is based on physiology, and in its turn – on genetics and basic needs.

It is noted that the use of the term instinct in relation to a person is inappropriate because his/her actions are not based on a stable, unchanged and programmed sequence. The development of the brain, the higher nervous system, on the one hand, as well as the socialization of a human – on the other, led to the fact that it is his/her conscious will, which is based on experience, is the main element that influences the choice of behavior.

The emphasis is placed on the fact that a human is a biosocial being and as a result his behavior is determined both by biological and psychological factors and depends on the external environment in which he lives. A distinction has been made between the biologically interest reproductive needs and other externally desire similar needs, in particular the need for child care, sexual drive.

It is concluded that the reproduction of suchlike beings (the continuation of the genus) together with self-preservation lie in the very nature of mankind, and is the cornerstone that forms the basis of human life and its natural right to reproductive procreation.

Key words: human behavior, instinct, human rights, right to continue of the genus, reproductive rights, need, motive, motivation.

Постановка проблеми. Досліджуючи природні права, далеко не всі дослідники намагалися пояснити, чому природні права, власне, є природними. Чому одні права вплітаються у сутність людини і стають базовими чи природними? Більшість із них сприймали та сприймають як сталу константу наявності у людини природних прав без спроби виникнути у джерела їх походження, а отже, пояснити їхню суть, а не тільки призначення. Водночас розвиток науки, розширення знань людства, передусім на молекулярному рівні, дає змогу отримати нові результати, що пояснюють біологічні першопричини поведінки людини, розкривають зміст вроджених потреб та їх взаємозв'язок із фундаментальними правами людини, зокрема, правом на репродуктивне відтворення.

Актуальність теми пов'язана з необхідністю дослідження першопричин і сталих констант, які зумовлюють у людини наявність природних прав, у тому числі права на репродуктивне відтворення, не залежно від тих ідей і концепцій, які притаманні суспільству в конкретний історичний період.

Стан опрацювання. Природні права людини є предметом багатьох досліджень, які останнім часом отримали новий поштовх. Значну увагу цій темі приділили такі вчені, як С.С. Алексєєв, Ю.М. Бисага, А.З. Георгіца, Є.О. Лукашева, В.С. Нерсєсянц, М.С. Кельман, О.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, В.Я. Тацій, О.Д. Тихомиров, О.Ф. Фрицький та інші. Водночас небагато з них досліджували джерела їх витоку з урахуванням новітніх здобутків інших галузей знань. Також осмислення вимагають права так званого четвертого покоління, серед яких вирізняють репродуктивні, ядром яких є право на репродуктивне відтворення.

Мета статті полягає у дослідженні походження та взаємозв'язку прав людини, зокрема, права на репродуктивне відтворення, з біосоціальними факторами, які детермінують її поведінкову діяльність.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблематики прав людини, у тому числі права людини на репродуктивне відтворення, неможливе без з'ясування першопричини та підстав для його наявності.

Вивчення сучасних наукових добірок щодо правової регламентації застосування репродуктивних технологій, стерилізації людини, абортів засвідчило, що їх автори здебільшого не переймалися означенням, а обмежувалися, спираючись на позитивне право, аналізом вітчизняних нормативно-правових актів у цій сфері, у тому числі порівняно з досвідом іноземних держав, а також встановлення окремих правових прогалів та шляхів їх усунення.

Проте такий підхід не може вважатися комплексним. Саме вивчення першопричини поведінки людини дає змогу відповісти на багато дискусійних питань, на які дотепер ані у науковців, ані у практиків немає однозначної відповіді.

Оскільки право це явище багатогранне, ми не можемо стверджувати, що було єдине, універсальне джерело, завдяки якому воно виникло. Однак переконані, що одним із його витоків є саме біологічний (антропологічний) складник. Якщо абстрагуватися, то можемо відстежити, що багато з тих прав, які вважаються природними, закладено на рівні біологічних процесів людини. Наприклад, право на життя є одним із складників вродженої потреби самозбереження, право на нащадків – вродженої потреби продовження роду, тощо.

Під час аналізу породження діяльності людини необхідно встановити те, що її детермінує та ініціює у цей момент.

Слід усвідомити, що штовхає людину на ті чи інші вчинки, чому одні явища та процеси охоплені правом, а інші ні, чи перебувають права людини у динамічному розвитку, у тому числі пов'язаному з розвитком суспільства, цивілізації, або ж, навпаки, є сталими.

Звертаючись до антропологічного фактору, маємо констатувати, що у природі людини, як і будь-якої іншої живої істоти, основне місце займає її біологічна сутність, яка опирається на фізіологію, а вона своєю чергою – на генетику та базові потреби.

З фізіологічної сторони в основі поведінки людини лежить виникнення певної внутрішньої потреби організму, залежно від чого формуються деякі види поведінкових реакцій [1, с. 228].

Як стверджує К.В. Судаков, потреба організму – це будь-яке значне відхилення життєво важливих внутрішніх констант від рівня, що забезпечує його нормальне фізіологічне існування [2, с. 4].

На думку П.В. Симонова, потреба – це вибіркова залежність живих організмів від факторів зовнішнього середовища, суттєвих для самозбереження й саморозвитку, джерела активності живих систем, спонукання й мета їх поведінки в оточуючому світі [1, с. 235].

У широкому розумінні, поведінка – це сформований образ взаємодії з навколишнім середовищем.

Поведінка є різновидом людської діяльності. С.Л. Рубінштейн зазначає: «Під поведінкою розуміють визначеним чином організовану діяльність, яка здійснює зв'язок організму з навколишнім середовищем. Поведінка у людини переважно є результатом низки усвідомлених дій – вчинків» [3].

Отже, поведінка – це цілеспрямована взаємодія організму з навколишнім середовищем, спрямована на забезпечення його пристосувальної реакції, спрямованої на задоволення внутрішніх потреб організму. Своєю чергою внутрішні біологічні потреби організму – це стан, що характеризується нестачею (надлишком) чогось в організмі, свідченням чого є відхилення параметрів гомеостазу, які можуть бути відновлені лише за умови взаємодії організму з навколишнім середовищем [1, с. 228].

Якщо розглянути це більш детально, то можна виявити, що велику роль у складному процесі забезпечення потреб організму, зокрема, пов'язаних із продовженням роду, тобто у тому, що стоїть за основами поведінкової діяльності, відіграють гормони, у тому числі: серотонін

(гормон щастя), адреналін (стресовий гормон), прогестерон (репродуктивний гормон), окситоцин (гормон довіри, сексуальної поведінки тощо), пролактин (відповідає за вироблення у жіночому організмі молока, впливає на репродуктивну функцію чоловіків та жінок), фолікулоstimулюючий гормон, тестостерон, естрадіол та інші. Рівень гормонів залежить від багатьох чинників, у тому числі від віку людини, та безпосередньо взаємопов'язаний з підтримкою гомеостазу організму.

Основними формами поведінки людини є рефлекс, інстинкти та розумні дії. Всі вони тісно пов'язані між собою, всі виходять із найпростіших реакцій організму [4, с. 8].

У поведінковій діяльності прослідковується алгоритм: потреба – інтерес – мотив – мета.

Зважаючи на викладене, ми не можемо погодитися з висновками Д.А. Керімова про те, що «потреби людини, соціальної групи, спільноти, класу, нації, народу є рушійною силою їх діяльності, але вони не є ані чимось первинно даним, ані кінцевою причиною людської діяльності... Виходячи з того, що джерела дій людини слід шукати у спонуканнях, які характерні не для окремих особистостей, індивідуумів, а для їх спільноти, і що у цих свого роду масових спонуканнях суттєвими є лише ті, які достатньо тривалі, стабільні та стійкі, можна зробити наступний висновок: першопричиною всіх дій, вчинків, діяльності людей є ті суспільні відносини, у які вони вступають під час виробництва, споживання і потреб, що являють собою складники частини єдиного процесу» [5, с. 399]. Не заперечуючи ролі суспільних відносин та їх безумовного впливу на поведінку людини, здається досить одностороннім применшення ролі кожного окремого індивіда з його власними потребами. Від рівня (повноти) задоволення власних потреб організму безпосередньо залежать і наявні у нього емоції. Своєю чергою емоції, будучи психічним процесом, напряму впливають на нервову систему та життєдіяльність організму. Людина, яка не може задовольнити внутрішніх потреб, у тому числі детермінованих гормонально, постійно відчуває негативні емоції та стрес. До того ж інколи особа може не усвідомлювати зазначеного або навіть переконувати себе у протилежному.

На задоволення значної частини біологічних потреб природа у ході еволюції виробила власний механізм під назвою рефлекс, які можуть бути природженими (безумовними) чи набутими (умовними). Безумовні рефлекс є природженими, видовими, а умовні утворюються в процесі життєдіяльності організму, в результаті неодноразових впливів подразника, тобто вони набуті, індивідуальні.

Більшість безумовних рефлексів формується і проявляється після народження (наприклад, смоктальний рефлекс у немовляти), інші – у процесі дозрівання (статеві) під впливом ендокринних і нервових чинників.

До природжених рефлексорних форм поведінки можна віднести велику групу складних безумовних рефлексів – інстинкти.

Інстинкти – це сукупність стереотипних видоспецифічних рухових реакцій і складних форм поведінки, які здійснюються на фоні високої збудливості нервових центрів і спрямовані на задоволення внутрішньої потреби організму.

Вони утворюються за жорсткими програмами, мають ланцюговий характер, де кінець однієї рефлексорної ланки є початком іншої. За даними етологів, ці інстинктивні реакції відбуваються під впливом релізерів – ключових стимулів, що мають хімічну чи фізичну природу [1, с. 229].

Із прогресом науки розвивається і вчення щодо інстинкту. Дедалі більше лунає думок про те, що від поняття «інстинкт» слід відмовитися як занадто теоретичної конструкції, його розмитості. Однак вони зазвичай або недостатньо аргументовані, або пропонують

їх замінити іншими поняттями, які теж не мають однозначної підтримки серед наукового кола (наприклад, «мотиваційна діяльність», «реакції» тощо), або у них замість поняття «інстинкт» використовуються інші збірні поняття – «сукупність рефлексів», «вроджена незмінна поведінка», «видоспецифічна поведінка», «стереотипічна поведінка», «вроджена поведінка», «генетично запрограмована (детермінована) поведінка» [6] тощо. Наприклад, Я. Дембовський на підставі розмірковувань про мінливість інстинкту вважає корисним взагалі відмовитися від цього терміну і замінити його поняттям реакції, що безперервно розвивається в організмі з моменту народження і до смерті [7, с. 25]. Про окремі методологічні проблеми застосування терміну «інстинкт» полемізує у своїх працях академік В.А. Іванніков [8; 9].

Ще більша полеміка розгорнулася під час дослідження поведінкової діяльності людини. У такому разі, з чим не можна не погодитися, дефініція інстинкту у його класичному розумінні навряд чи може бути застосована. Розвиток головного мозку, вищої нервової системи, з одного боку, а також соціалізація людини – з іншого, призвели до того, що саме її усвідомлена воля, яка опирається на досвід, є головним елементом, що впливає на вибір поведінки, а не певний перелік генетично запрограмованих дій.

Водночас за наявності дискусій і теорій про те, що таке вроджена (генетично запрограмована) поведінка, про механізм, причини детермінації та багато інших її аспектів переважною більшістю науковців факт наявності комплексу біологічно детермінованих факторів, які регулюють поведінку людини, не заперечується.

К.П. Виноградова зазначає, що у людини немає інстинктів у класичному розумінні цього слова, але при цьому вона залишається істотою біосоціальною, і об'єктивно існує низка біологічно детермінованих факторів, які регулюють її поведінку [10].

Стосовно людини правильніше використовувати замість терміну «інстинкт» термін «видова пам'ять», а замість терміну «біологічні спонукання», що детермінують людську поведінку, – термін «вроджені потреби». Біологічні спонукання визначають потребу, яка формується не у результаті того, що щось зараз відбулося, а в результаті того, що вона закладена в організмі.

Серед вроджених потреб слід виділити дві з них: виживання (самозбереження) та розмноження (відтворення). Вони є базисом самого існування життя, внутрішньо взаємопов'язаними і нерозривними. Виживання (самозбереження) – це збереження конкретного індивіда, а розмноження (відтворення) – збереження людини як виду.

Розмноження є невіддільною властивістю усіх живих організмів поряд з обміном речовин, живленням, диханням, виділенням, подразливістю, циклічністю та іншими властивостями живого.

Можна погодитися з висновками Г.Б. Романовського, що розмноження є формою реалізації життя. Тим самим вже наявні життя – біологічних батька й матері – знаходять своє продовження у нащадках [11, с. 368].

Передаючи нащадкам свої гени, людина має біологічне продовження – її гени живуть далі, проявляючись у нащадках. Тому можна зазначити, що організм, який не залишив потомства, фактично еволюційно не існує, його ніби й не було.

Необхідно зауважити, що біологічно вроджену потребу продовжувати рід не можна ототожнювати з потребою піклування про потомство (так званим материнським чи батьківським інстинктом), які за своєю суттю хоча й подібні між собою, однак не є одним і тим самим. У першому випадку йдеться про залишення нащадків, а в другому – піклування та турботу про них. Вроджену потребу продовження роду також не можна підмінювати сексуальним потягом («інстинктом»), оскільки останній передусім базується на емоціях, почуттях та переслідує зовсім

іншу мету – задоволення статевої пристрасті. Ба більше, завдяки сучасним технологіям репродуктивне відтворення може відбуватися взагалі без статевого контакту.

Останні наукові дослідження експериментально підтверджують спадковість харчової та статевої форм поведінки, що пов'язує поведінку і діяльність на генетичному рівні [3].

Ураховуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що потреба продовження роду є однією з першооснов нашого буття, яка глибоко генетично закладена (запрограмована) природою в людську істоту.

Разом з тим генетично закладені біологічні потреби не тягнуть за собою безумовних та неминуче необхідних послідовних дій. Це означає, що випадки сексуального насильства, агресивної сексуальної поведінки аж ніяк не можуть обґрунтуватися її нібито безальтернативністю, певним природним чинником чи «інстинктом», який перебуває поза контролем людини.

Людина є розумною істотою та має свідомість, а зважаючи на особисте сприйняття нею зовнішнього світу та унікальне реагування на нього, індивідуумом.

Основною відмінністю вищої нервової діяльності людини є її усвідомлене прийняття навколишнього світу, тобто розуміння глибинних зв'язків між явищами і предметами, що нас оточують, відчуття себе як частини природи. Такий аналіз відбувається за допомогою абстрактного мислення, основою якого є мовна форма відображення зовнішнього світу. Одна людина відрізняється від іншої не тільки зовнішністю, але й своїм внутрішнім змістом, здатністю сприймати й реагувати на різні подразники своєю поведінкою [1, с. 239].

Свідомість – це специфічна форма відображення діяльності й цілеспрямованого регулювання взаємовідносин особи з навколишнім середовищем; це безперервний потік усвідомлення нашого оточення або наших послідовних дій. Одними з ознак свідомості є наявність моральних та етичних цінностей.

Самосвідомість – це здатність усвідомлювати відчуття та думки як власні, спроможність виділяти себе в оточуючому середовищі, оцінювати власне «Я». Самосвідомість виникає в результаті порівняння своєї поведінки з поведінкою інших і тим, що люди бачать у цьому [1, с. 243].

У тварин потреби визначають, що виділяє психіка у зовнішньому середовищі і які відповідні дії викликає. Вони являють собою відображальні та регулятивні функції. У людини не сама потреба, а суспільно прийняті способи її задоволення зумовлюють форми поведінки індивіда. А.В. Петровський визначав форми людської поведінки як вироблені суспільством способи взаємодії з об'єктами, відповідно до їх функцій в людській діяльності (їсти виделкою, спати на ліжку тощо).

Якщо тварини здатні гальмувати прояв деяких інстинктів, то тим більше людина має можливість регулювати свою поведінку.

Сучасна людина, яка досягла високого рівня культури, значно менше у своїй поведінці піддається дії біологічних реакцій. Вона більше живе, керуючись розумом, який так само, як і мова, розвивається у процесі суспільного життя [4, с. 55–56].

Таким чином, біологічний і психологічний складники є взаємопов'язаними та разом впливають на поведінку людини. М.С. Строгович зазначає, що свідомість не обмежується вся її психічна діяльність. У людській психіці діють і інші сили, які не можна звести до свідомості (інстинкти, почуття, емоції тощо) [5, с. 383].

Найбільш яскравим прикладом цього є небажання продовження роду або, іншими словами, добровільна бездітність (англ. – child-free). Вважаємо, що добровільна відмова від народження дітей багато в чому зумовлена тим соціальним середовищем, у якому вони перебувають. Хоча, як це не парадоксально, але частка

child-free є більшою там, де досить високий рівень життя, соціального забезпечення, освітній рівень, і культивуються ідеї самостійності, незалежності та автономності особи, передусім жінок. Саме соціальне середовище тут відіграє визначальну роль. Середовище детермінує, які саме стереотипні дії слід вчинити, тобто спостерігається тенденція заміни генетичної спадковості соціальною. Навіть більше, у такому середовищі пригнічується потреба продовження свого роду, яка замінюється іншими покликами, зокрема, домінування, свободи, індивідуального самозбереження.

Проте вищезазначене явище аж ніяк не скасовує чи заперечує наявність у людини, як біологічної істоти, закладеної потреби у продовженні роду. Так само, як і випадки самогубства не можуть заперечити наявність потреби до самозбереження.

Неабиякий вплив на поведінку людини та її свідомість здійснює і сучасний прогрес науки. Так, на цей час значну кількість дилем, у тому числі пов'язаних із репродуктивними хворобами, певними фізіологічними проблемами і розладами тощо, вдалося подолати завдяки розвитку медицини. І якщо раніше раннє одруження було однією з важливих передумов для продовження роду (вказане пов'язувалося з порівняно незначною тривалістю життя, відсутністю належного медичного забезпечення, погіршенням з віком фертильності тощо), то теперішні покоління свідомо відкладають питання нащадків,

у будь-якому разі сподіваючись на допомогу, за необхідності, медицини.

Отже, поведінка людини визначається не тільки потребами та запрограмованим природою комплексом реакцій на їх задоволення, але й певними соціальними законами суспільства, членом якої вона є, тому її поведінкова діяльність значною мірою перетворена, набуває іншого значення і перебуває під контролем свідомості. У цьому контексті важливо визначити, що є первинним, а що надбудовою, що саме людині надано природою, а що – соціумом. Зробивши аналіз, побачимо, що закладене природою є, безумовно, важливим, однак вирішальним (але не єдиним) у поведінці людини є той багаж, який вона отримала від оточення, від соціуму.

Зважаючи на наведене, ми не підтримуємо тезу В.А. Туманова про те, що «природні права» породжуються не біологічною, а соціальною природою людини [12, с. 144]. Як біологічна, так і соціальна природа є складниками, які взаємопов'язані та зумовлюють виникнення і розвиток притаманних людині відповідних невідчужуваних прав.

Висновки. З урахуванням викладеного можна підсумувати, що відтворення собі подібних (продовження роду) разом із самозбереженням лежать у самій природі людини і є наріжним каменем, що складає основу її буття. Таким чином, право на репродуктивне відтворення є таким самим невіддільним природним правом людини, як і право на життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фізіологія : підручник для студентів вищих медичних навчальних закладів IV рівня акредитації / В.Г. Шевчук, В.М. Мороз, С.М. Белан та ін. / за ред. В.Г. Шевчука. Вид. 2., випр. і допов. Вінниця : Нова Книга, 2015. 448 с.
2. Судаков К.В. Тайны инстинкта (Биологические мотивы врожденного поведения). Москва : Знание, 1967. 48 с.
3. Основи психології. URL: <https://pidruchniki.com/1494051137333/psihologiya/povedinka> (дата звернення: 11.03.2019).
4. Фролов Ю.П. От инстинкта до разума. Москва : Военное изд-во Военного министерства СССР, 1952. 111 с.
5. Керимов Д.А. Методология права. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. Москва : Аванта+, 2001. 559 с.
6. Зарождение и развитие психики. URL: https://www.youtube.com/watch?v=PEQNGp3agcM&list=PLt3fgqeygGTVnwqZbV6GyMCeZeR3_IV9b&index (дата звернення: 18.03.2019).
7. Слоним А.Д. Инстинкт. Загадки врожденного поведения организмов. Ленинград : Наука, 1967. 152 с.
8. Иванников В.А. Анализ мотивации с позиций теории деятельности. *Национальный психологический журнал*. 2014. №1 (13). С. 49–56.
9. Иванников В.А. Порождение деятельности и проблема мотивации. *Вестник Московского университета. Сер. 14. Психология*. 2015. № 2. С. 15–22.: URL: http://mspsyj.ru/pdf/vestnik_2015_2/vestnik_2015-2_2_15-22.pdf (дата звернення: 05.03.2019).
10. Виноградова Е.П. Инстинкты. Они есть у человека или их нет? URL: <http://ethology.ru/other/?id=17> (дата звернення: 05.03.2019).
11. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь : монография. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 368 с. URL: <http://testlib.meta.ua/book/330298/read/> (дата звернення: 07.03.2019).
12. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права. Москва : Наука, 1988. 144 с.